

พระลักษณะ ความภักดี และการสถาปนาความชอบธรรมทางการเมืองของรัชกาลที่ 1¹

Phra Lak, Loyalty, and the Political Legitimation of the Rama I

ชุตติเดช เมธีชุตติกุล

Chutidech Metheechutikul

นักวิชาการอิสระ

Independent Scholar

E-mail : mhonok03@gmail.com

Date Received : 8 May 2021 Date Revised : 27 June 2021

Date Accepted : 28 June 2021 Date Accepted online : 28 June 2021

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้ต้องการตอบคำถามที่ว่า อะไรคือนัยยะทางการเมืองของบทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในประเด็นเรื่องของบทบาทพระอนุชาของพระมหากษัตริย์ โดยจะศึกษาผ่านการวิเคราะห์ตัวบทรามเกียรติ์ ฉบับ ร.1 สองตอนด้วยกัน ตอนแรกคือตอนที่นางสีดาถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไป และตอนที่สองคือและตอนที่พระรามส่งพระลักษณะประหารนางสีดา เพราะวาดรูปทศกัณฐ์ไว้ชมเล่น ผ่านการวิเคราะห์ด้วยกรอบทฤษฎีของ Theo Van Leeuwen ในเรื่องของ “ทฤษฎีการสถาปนาความชอบธรรม” และเลือกใช้คำอธิบายที่เรียกว่า “การสถาปนาความชอบธรรมผ่านเรื่องเล่า” เป็นกรอบหลัก ผลสรุปของการศึกษาคือวรรณกรรมชิ้นดังกล่าวถูกใช้เพื่อนำเสนอความภักดีในฐานะบทบาทที่สำคัญของพระอนุชาที่ ร.1 พรรณนา ซึ่งนัยหนึ่งเป็นการบอกโดยอ้อมต่อสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทพระอนุชาของพระองค์

คำสำคัญ : พระลักษณะ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ความภักดี ความชอบธรรม

¹ บทความชิ้นนี้ปรับมาจากรายงานในวิชา PO403 (สัมมนา: ภาษากับการเมือง) ประจำภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2557 ของคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หลักสูตรปริญญาตรี สอนโดย ผศ.ดร.ภุรี พวงศ์เจริญ

Abstract

This article addresses the question of political implications in the Ramakien Epic, written by the King, the Thai version of the Ramayana, one version of which was prepared in 1797 under the supervision of, and partly written by, HM King Rama I. The character of Phra Lak, half-brother of Phra Ram, The Bodhisatta, son of the king Thotsarot of Ayutthaya, is focused on. Two parts of the Ramakien Epic as written by King Rama I are analyzed: 1) when Thotsakan, King of the Demons of Lanka and strongest of Phra Ram's adversaries, kidnaps Nang Sida, wife of Phra Ram, who embodies purity and fidelity; and 2) when Phra Ram orders Phra Lak to execute Nang Sida because she painted a portrait of Thotsakan for public viewing. The article uses Theo Van Leeuwen's concept of legitimation as theoretical framework, with mythopoesis as the main subject for study. This article that this literary epic presents loyalty as principle role of the king's younger brother, as expressed by King Rama I. This message offered a political hint to HRH Maharurasinghanat, Prince of Front Palace as the younger brother of HM King Rama I.

Keywords : Phra Lak, Ramakien Epic, Ramayana, HM King Rama I, Maharurasinghanat, Loyalty, Legitimacy.

เกริ่นนำ: การเมืองในภาษา ภาษาในการเมือง และการเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงต้น

บทความชิ้นนี้มีจุดประสงค์เพื่อตอบคำถามที่ว่า *อะไรคือนัยยะทางการเมืองของบทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในประเด็นเรื่องของบทบาทพระอนุชาของพระมหากษัตริย์* ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (20 มีนาคม พ.ศ. 2279 — 7 กันยายน พ.ศ. 2352, หลังจากนั้นจะใช้ชื่อย่อว่า “ร.1”) ทรงมีพระอนุชาที่มีบทบาทสำคัญตั้งแต่ยุคก่อร่างสร้างกรุงรัตนโกสินทร์นั่นก็คือ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท (1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2287 - 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2346, หลังจากนั้นจะใช้ชื่อย่อว่า “สมเด็จพระอนุชา”) ประเด็นที่น่าสนใจคือมีหลักฐานที่ชี้ชัดว่า ร.1 กับสมเด็จพระอนุชาทรงไม่ลงรอยกันและเริ่มมีความบาดหมางกันตั้งแต่ครั้งสงครามที่กาญจนบุรีในปี พ.ศ. 2328 และการทำสงครามในหลาย ๆ ครั้งต่อมา กองทัพของสมเด็จพระอนุชานั้นมีแสนยานุภาพและสามารถเอาชนะศึกสงครามเสมอมา ส่วนกองทัพหลวงของ ร.1 ประสบความสำเร็จได้น้อยครั้งแสดงให้เห็นถึงแสนยานุภาพที่ด้อยกว่า (กรรณิการ์ สาตรปรง, 2541 : 23-26)

ครั้งมีเหตุการณ์ที่เกือบนำไปสู่สงครามระหว่าง ร.1 กับสมเด็จพระอนุชาในเรื่องเงินทองที่สมเด็จพระอนุชาส่งขอพระราชทานเพิ่มเพื่อไปจ่ายให้กับข้าราชการวังหน้า แต่ ร.1 ทรงไม่ยอมทำให้มีการนำปืนใหญ่

ขึ้นป้อมวังหน้าขึ้นไปทางวังหลวง ทางวังหลวงเองก็พร้อมที่จะรับมือเช่นกัน แต่เหตุการณ์มายืดลงเมื่อสมเด็จพระที่นั่งทั้งสอง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสา กรมพระยาเทพสุดาวดี และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าแก้ว กรมพระศรีสตุธารักษ์) เสด็จลงมาเกลี้ยกล่อม ร.1 และสมเด็จพระอนุชา เหตุการณ์จึงยุติลงไปในที่สุด (ส.พลายน้อย, 2545 : 60-61)

เมื่อเป็นเช่นนี้และประกอบกับสภาพการณ์ที่ราชอาณาจักรอยู่ในช่วงการก่อตัวขึ้นในช่วงต้น การสถาปนาความชอบธรรมต่าง ๆ การมีสิทธิและศักดิ์โดยชอบในการขึ้นครองราชย์จึงยังคงเป็นโจทย์หลักที่พระองค์จะต้องทรงดำเนินการให้สำเร็จเสร็จสิ้น ในแง่นี้ภายใต้การดำเนินการต่าง ๆ ของพระองค์นั้น “วรรณกรรม” ก็เป็นส่วนหนึ่งการดำเนินการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และโดยเฉพาะวรรณกรรมเรื่อง *บทละครเรื่อง รามเกียรติ์* โดยโปรดให้เหล่ากวีนักปราชญ์ราชบัณฑิตประชุมกันแต่งบทละครนี้ขึ้นมาในปี พ.ศ. 2340 วรรณกรรมดังกล่าวเป็นเรื่องเกี่ยวกับรามเกียรติ์ที่ยาวกว่ารามเกียรติ์ฉบับอื่นของไทยทั้งหมด อันเป็นฉบับที่มีเรื่องราวที่แต่งได้ครบถ้วนสมบูรณ์ มีตั้งแต่เรื่องกำเนิดตัวละครต่าง ๆ เรื่อง ยักษ์ ปีศาจ และอสูร ในท้ายที่สุดก็ถูกพระรามาปราบจนหมดสิ้นและปกครองบ้านเมืองด้วยความสงบสุข (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2547 : 83)

โดยพระราชประสงค์หลักในการแต่งเรื่องรามเกียรติ์นั้นทรงต้องการที่จะรวบรวมนิทานอวตารที่สัมพันธ์กับรามเกียรติ์ทั้งหมดไว้ด้วยกันเป็นครั้งแรก และยังเป็นการอุดหนุนการละครในช่วงนั้นที่เริ่มเฟื่องฟูขึ้นทั้งในราชสำนักเองและหมู่ประชาชนทั่วไปเพื่อที่จะสามารถนำเรื่องรามเกียรติ์นี้ไปใช้เป็นตัวบทหรือเนื้อเรื่องในการแสดงต่อไปได้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2555 : 56)

แต่ถึงกระนั้นตามที่ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ (2547 : 93) ได้ตั้งข้อสังเกตเอาไว้ว่าเมื่อพิจารณาจากพระราชกรณียกิจของ ร.1 คงต้องยอมรับว่าพระองค์ทรงเป็นผู้รักระเบียบ และทรงนิยมความถูกต้องอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากการที่ทรงชำระกฎหมายที่ยุ่งเหยิงในปลายอยุธยา และให้มีการชำระพระไตรปิฎกถึงสองครั้ง เพื่อให้ได้ฉบับที่ถูกต้องไม่ผิดเพี้ยน ดังนั้นคงเป็นไปได้ว่า ร.1 จะปล่อยให้เหล่ากวีและนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งเรื่องรามเกียรติ์โดยที่พระองค์ไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวหรือมีส่วนร่วมในการแต่งหรือเปลี่ยนแปลงเนื้อเรื่องในรามเกียรติ์นี้ได้ ฉะนั้นคงไม่แปลกอะไรที่จะพูดได้ว่าบทละครดังกล่าวเป็นภาพสะท้อนของ ร.1 ยิ่งไปกว่านั้น หากดูปีที่เริ่มเกิดความไม่ลงรอยกันจนถึงขั้นนำไปขึ้นป้อมพร้อมที่จะก่อสงคราม ตามที่ ส.พลายน้อย (2545 : 60) ได้ระบุไว้ว่าเหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในวันอาทิตย์ ขึ้น 12 ค่ำ เดือนอ้าย ปี พ.ศ. 2339 ตรงกับวันอาทิตย์ที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2339 และรามเกียรติ์ถูกแต่งขึ้นตามที่ สมพร สิงห์โต (2520 : 100) ได้ระบุไว้ว่าตรงกับวันจันทร์ ขึ้น 2 ค่ำ เดือนอ้าย ปี พ.ศ. 2340 ตรงกับวันจันทร์ที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2340 จึงเห็นได้ว่าระยะเวลาของความบาดหมางที่ถึงขีดสุดกับการแต่งรามเกียรติ์มีเวลาที่ใกล้เคียงกัน จึงมีความเป็นไปได้ว่า ร.1 ได้ทรงกล่าวถึงบทบาทของพระอนุชาของพระมหากษัตริย์ในรามเกียรติ์ไว้ กล่าวคืออาจเทียบ ร.1 ได้กับพระราม และสมเด็จพระอนุชาอาจเทียบได้กับพระลักษมณ์ (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2547 : 92)

ภายใต้สภาพการณ์และบริบททางการเมืองเช่นนี้จึงน่าสนใจที่จะลงไปศึกษาบทละครดังกล่าวเพื่อศึกษาตัวบทรามเกียรติ์ว่า ร.1 ทรงต้องการให้สมเด็จพระอนุชาของพระองค์มีบทบาทเช่นไรผ่านบทของ

พระลักษณะ ประเด็นคำถามดังกล่าวนี้จึงแสดงให้เห็นถึงนัยยะของวรรณกรรมยุคต้นรัตนโกสินทร์ว่ามีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับการสถาปนาความชอบธรรมทางอำนาจของราชวงศ์จักรี โดยเฉพาะในสมัย ร.1

ในแง่แล้วทำไมวรรณกรรมกับการเมืองจึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันนั้นก็เพราะว่าวรรณกรรมถูกสร้างขึ้นด้วยภาษาเขียนและภายใต้ภาษาเขียนนั้นแฝงไปด้วยการเมืองหรือการดำเนินการทางการเมืองต่าง ๆ ทั้งการกำหนดนโยบายการเมือง การวางทิศทางของผู้นำทางการเมือง คำอธิบายปัญหาและวิกฤตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ต่างไม่ได้เกิดขึ้นมาโดยไม่มีนัยยะอะไรแอบแฝง แต่ต่างมีผลประโยชน์บางอย่าง เพื่อการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองให้กับกลุ่มตน ทั้งโดยการตอกย้ำหรือการทำหายกลุ่มอำนาจเก่า เพื่อสร้างอำนาจที่ชอบธรรมในการปกครอง ดังนั้นภาษาเขียนที่ใช้ในการแต่งวรรณกรรมขึ้นมานั้นก็เปรียบเสมือนเครื่องมือทางการเมืองได้เช่นกัน เพราะภาษา (language) เป็นเครื่องมือทางการเมืองหนึ่งที่สามารถอธิบายหรือบรรยายโลกหรือเหตุการณ์ที่ดำรงอยู่ แต่ไม่ได้หมายความว่าภาษาจะสะท้อนโลกอย่างที่เป็น หรือที่ดำรงอยู่ แต่คือการประกอบสร้างให้เหตุผล ระบุถึงปัญหา และวิธีการแก้ เพื่อสร้างโลกบางอย่างที่จะเสนอต่อประชาชนเพื่อเชื่อเชิญให้เชื่อว่านี่คือโลกที่ประชาชนกำลังเผชิญอยู่ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างชุดคำอธิบายเพื่อตอกย้ำความเชื่อเดิมหรือการสร้างชุดคำอธิบายใหม่ต่อเหตุการณ์ที่ดำรงอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้สิ่งที่ประชาชนพบและประสบอยู่จึงไม่ใช่ตัวเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น แต่คือภาษาที่ใช้อธิบายเหตุการณ์ทางการเมืองนั้น ๆ หรือพูดอีกนัยหนึ่งว่าภาษาทางการเมืองก็คือความเป็นจริงทางการเมืองของประชาชนนั่นเอง (สมบัติ จันทรวงศ์, 2550 : 7-9)

สมบัติ จันทรวงศ์ (2550 : 7) ได้กล่าวเสริมอีกว่าการดำเนินงานทางการเมืองนั้นไม่ใช่อะไรอื่นนอกจากการ “สรรค์สร้าง” ความหมายเหล่านี้ การเมืองจึงเป็นกระบวนการที่ตัวละครทางการเมืองต่าง ๆ นิยามบทบาทของตนเองและโลกของพวกเขา ในขณะที่พวกเขาถูกนิยามโดยผู้อื่น และทุกฝ่ายต่างแข่งขันกันที่จะให้คำนิยามและการให้ความหมายของตนเองเป็นที่ยอมรับให้เป็นรากฐานของการจัดสรรสิ่งที่มีคุณค่าต่าง ๆ ในสังคม ฉะนั้นเมื่อเป็นเช่นนี้วรรณกรรมในฐานะผลผลิตที่เกิดขึ้นจากภาษาเขียนนั้น จึงถูกเลือกสรรภาษาและความหมายต่าง ๆ ที่เหมือนว่าไม่มีนัยยะทางการเมืองแอบแฝงเป็นเพียงสิ่งที่แสดงถึงความยิ่งใหญ่ และความสามารถของผู้ปกครอง คำสอนสั่งต่าง ๆ ทางสังคมแท้ที่จริงแล้วเมื่อพิจารณาตัวบทและตีความผ่านการศึกษาความหมายของคำในยุคสมัยนั้นและบริบททางประวัติศาสตร์ที่รายล้อม จะทำให้เราเห็นว่าต่างแอบแฝงไว้ซึ่งอำนาจทางการเมืองเพื่อเป็นการสร้างความชอบธรรมในการใช้อำนาจหรือสถาปนาอำนาจให้ดำรงอยู่ต่อหรือตั้งมั่นอย่างมั่นคงในฐานะอำนาจทางการเมืองใหม่ ดังนั้นวรรณกรรมกับการเมืองจึงมีความเกี่ยวข้องกันจึงไม่แปลกที่ตัวละครเรื่องรามเกียรติ์ของ ร.1 ก็ได้แฝงนัยยะทางการเมืองบางอย่างไว้เช่นกัน

ในการศึกษาในบทความชิ้นนี้จะวิเคราะห์ตัวบทรามเกียรติ์ ฉบับ ร.1 สองตอนด้วยกัน ตอนแรกคือตอนที่นางสีดาถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไป และตอนที่สองคือตอนที่พระรามสังพระลักษมณ์ประหารนางสีดา เพราะวาดรูปทศกัณฐ์ไว้ชมเล่น โดยใช้ทฤษฎีของ Theo Van Leeuwen ในบทความชื่อ “Legitimation in discourse and communication” โดยจะขอเรียกทฤษฎีนี้ว่า “ทฤษฎีการสถาปนาความชอบธรรม” และเลือกใช้คำอธิบายที่เรียกว่า “Mythopoesis” หรือ “การสถาปนาความชอบธรรมผ่านเรื่องเล่า” เป็นกรอบ

วิเคราะห์หลักของบทความ ดังนั้นเนื้อหาของบทความชิ้นนี้จะแบ่งเป็น 3 ส่วนด้วยกัน คือ ส่วนแรก จะเป็นการอธิบายทฤษฎีการสถาปนาความชอบธรรม โดยจะลงรายละเอียดกับลักษณะการสถาปนาความชอบธรรมผ่านเรื่องเล่าเป็นสำคัญ ส่วนต่อไป จะกล่าวถึงบริบททางประวัติศาสตร์ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ทั้งข้อปัญหาทางการเมืองเรื่องความชอบธรรมที่ ร.1 ทรงเผชิญ ความบาดหมางกับสมเด็จพระอนุชา และการแต่งบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ในส่วนต่อมาจะวิเคราะห์ตัวบทรามเกียรติ์โดยให้ความสำคัญกับการกล่าวถึงพระลักษณะในฐานะพระอนุชาของพระรามหรือพระมหากษัตริย์ว่าเป็นเช่นไร สุดท้ายก็จะสรุปถึงนัยยะของพระลักษณะกับการสถาปนาอำนาจความชอบธรรมทางการเมืองของ ร.1

การสถาปนาความชอบธรรมผ่านเรื่องเล่า: การเล่าเรื่อง (ใหม่) อำนาจและความชอบธรรมทางการเมือง

ในส่วนนี้จะอธิบายถึงทฤษฎีการสถาปนาความชอบธรรมของ Theo Van Leeuwen ในบทความชื่อ “Legitimation in discourse and communication” เพื่อนำไปใช้วิเคราะห์ตัวบทรามเกียรติ์ในส่วนต่อไป โดยจะเริ่มจากการอธิบายถึงแนวคิดคร่าว ๆ ของทฤษฎีการสถาปนาความชอบธรรมว่ามีวิธีการในการวิเคราะห์หรือรูปแบบในการสถาปนาความชอบธรรมที่รูปแบบและจะลงละเอียดในแบบที่ว่าด้วยการสถาปนาความชอบธรรมผ่านเรื่องเล่า (Mythopoesis) เป็นสำคัญ

งานชิ้นนี้ของ Leeuwen (2007 : 91-92) ต้องการที่จะวิเคราะห์ “ภาษาแห่งความชอบธรรม” (The language of legitimation) ซึ่งปรากฏอยู่ทั่วไปในที่สาธารณะ สื่อต่าง ๆ และสิ่งต่าง ๆ รอบตัวที่เราได้ประสบพบเจอในวันหนึ่ง ๆ โดยในทุกความพยายามของระบอบการเมืองนั้นต้องการที่จะสร้างและปลูกฝังความคิด หรือความเชื่อเพื่อเป้าหมายบางอย่างและในท้ายที่สุดแล้วเป้าหมายนั้นก็คือการสถาปนาความชอบธรรมให้อำนาจทางการเมืองนั้น ๆ และ “ภาษา” ก็เป็นเครื่องมือหนึ่งในความพยายามที่จะสร้างและสถาปนาความชอบธรรมทางอำนาจขึ้นมาให้กับระบอบการเมือง ผ่านกระบวนการสื่อสารในสื่อต่าง ๆ ทั้งคำประกาศ หนังสือเรียน วรรณกรรม รายการทีวี และอื่น ๆ

สำหรับ Leeuwen (2007 : 92) นั้นได้แบ่งประเภทของการสถาปนาความชอบธรรมทางอำนาจออกเป็น 4 ประเภทด้วยกัน ได้แก่ 1) การสถาปนาความชอบธรรมของผู้ปกครองผ่านสถาบัน (Authorization) เป็นการสร้างความชอบธรรมของตัวผู้ปกครองผ่านการยึดโยงกับประเพณี ธรรมเนียมปฏิบัติต่าง ๆ หรือกฎหมายของสังคมนั้น ๆ อันเป็นการสร้างสถาบันทางสังคมหลักที่เป็นที่เชื่อถือของผู้คน โดยจะระบุผู้ที่สมควรได้รับอำนาจในฐานะผู้ปกครอง 2) การประเมินคุณค่าเชิงศีลธรรม (moral evaluation) คือเป็นการสร้างความชอบธรรมผ่านการเชื่อมโยงกับระบบค่านิยม หรือคุณค่าเชิงศีลธรรมของสังคมนั้น ๆ 3) การให้เหตุผลเพื่อสร้างความชอบธรรม (Rationalization) การให้เหตุผลผ่านการสร้างคำอธิบายถึงเป้าหมายและวิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายเพื่อสร้างความชอบธรรมบางอย่าง โดยการสร้างคำอธิบายถึงปฏิบัติการหรือการกระทำทางสังคมที่สามารถนำไปสู่เป้าหมายและคำอธิบายดังกล่าวจะทำให้เกิดการเชื่อมโยงเป้าหมายและการกระทำนั้นๆ มีความสมเหตุสมผลที่จะนำไปสู่เป้าหมายนั้น ๆ ได้ 4) การสถาปนาความชอบธรรมผ่านเรื่อง

เล่า (Mythopoesis) เป็นการสร้างความชอบธรรมผ่านเรื่องเล่าว่าผลของการกระทำตามเรื่องเล่าดังกล่าวนั้น การกระทำแบบไหนควรได้รับรางวัลและการกระทำแบบไหนควรถูกลงโทษ

ในลักษณะการสถาปนาความชอบธรรมผ่านเรื่องเล่าที่ว่าเป็นเครื่องมือเชิงสัญลักษณ์แบบหนึ่งที่น่าไปสู่การสร้างปฏิบัติการเชิงสัญลักษณ์ การสร้างปฏิบัติการลักษณะพิเศษต่าง ๆ จนกลายเป็นตัวอย่างหรือภาพแทนของการครอบงำที่ได้สร้างพฤติกรรมทางสังคมต้นแบบและกลายเป็นสถาบันหรือบรรทัดฐานของสังคมไปในที่สุด นอกจากนี้แล้วเรื่องเล่ายังได้สร้าง “ตัวแบบตามตำนานของพฤติกรรมทางสังคม” (a mythical model of social action) (Leeuwen, 2007 : 106)

การสถาปนาความชอบธรรมทางอำนาจสามารถประสบความสำเร็จได้โดยผ่านการเล่าเรื่อง โดยมีลักษณะการสถาปนาความชอบธรรมผ่านเรื่องเล่าที่มีอยู่ 2 รูปแบบด้วยกันในการสร้างความชอบธรรม คือ 1) นิทานเชิงให้รางวัล (moral tales) เป็นเรื่องเล่าที่บอกเล่าเรื่องราวที่มีโครงเรื่องว่าตัวเอกได้รับรางวัลหรือได้รับการสรรเสริญเพราะปฏิบัติตามพฤติกรรมที่สังคมยอมรับหรือการที่ตัวเอกพยายามฟื้นฟูวิถีปฏิบัติเดิมที่เสื่อมสลายลงไป เพื่อสร้างสังคมให้กลับสู่ความสงบสุขอีกครั้งหนึ่ง วิถีดังกล่าวได้สร้างความชอบธรรมให้ตัวเอกได้ขึ้นมาเป็นผู้ปกครอง หรือเป็นที่ยกย่องนับถือของผู้คนจากการกระทำดังกล่าว ในตอนสุดท้ายตัวเอกก็จะใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ได้รับรางวัลมากมาย เป็นที่นับถือของผู้คน ผู้คนต่างสรรเสริญ บ้านเมืองกลับมาสงบสุข และผู้คนต่างใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสามัคคีปรองดองและมีความสุขตลอดไป (Leeuwen, 2007 : 105)

2) นิทานในเชิงลงโทษ (cautionary tales) เป็นลักษณะเรื่องเล่าที่มีโครงเรื่องในลักษณะที่ตัวเอกไม่ปฏิบัติตามธรรมเนียมปฏิบัติของสังคม ประพฤติตัวในลักษณะแปลกประหลาดไปจากธรรมเนียมปฏิบัติที่ดำรงอยู่นำไปสู่การจบของเรื่องที่ไม่มีความสุข ตัวเอกอาจถูกลงโทษหรือนำภัยและอื่น ๆ มาสู่ตัวเอกทำให้ไม่พบเจอกับความสุขสมหวังอีกเลย นิทานลักษณะนี้เป็นการสร้างภาพของพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมกับสังคมในแง่หนึ่งก็เป็นการสร้างความชอบธรรมให้กับพฤติกรรมที่ตรงข้ามว่าเป็นสิ่งที่ถูกที่ควรและนำมาซึ่งความสุข ความเจริญ และรางวัลต่าง ๆ ทำให้ผู้กระทำที่ทำตามพฤติกรรมนี้คู่ควรที่จะครองอำนาจ หรือเป็นการสนับสนุนการกระทำทางการเมืองต่าง ๆ ว่าถูกต้องชอบธรรม และใครที่ทำพฤติกรรมที่ตรงข้ามก็สมควรแล้วที่จะต้องถูกลงโทษประหารลงโทษในที่สุด (Leeuwen, 2007 : 106)

ดังนั้นในส่วนต่อไปจะวิเคราะห์บทละครเรื่องรามเกียรติ์สองตอนด้วยกัน โดยดูจากตอนที่นางสีดาถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไป และตอนที่พระรามส่งพระลักษมณ์ประหารนางสีดา เพราะวาดรูปทศกัณฐ์ไว้ชมเล่นนี้ ผู้เขียนจึงเลือกใช้รูปแบบนิทานเชิงให้รางวัลมาวิเคราะห์ตัวบทว่าพระลักษมณ์ในฐานะบทบาทพระอนุชาของพระมหากษัตริย์นั้นมีบทบาทเช่นไร แต่ก่อนที่จะวิเคราะห์ตัวบทนั้นในส่วนถัดไปจะเกริ่นถึงบริบททางประวัติศาสตร์โดยภาพรวมก่อน ปี พ.ศ. 2340 และเหตุการณ์ความบาดหมางระหว่าง ร.1 กับสมเด็จพระอนุชา ปิดท้ายด้วยประวัติคร่าว ๆ ของบทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับ ร.1

รัตนโกสินทร์ตอนต้นกับรามเกียรติ์: การเมือง วรรณกรรม และความชอบธรรม

หลังกรุงศรีอยุธยาแตกในปี พ.ศ. 2310 สภากษัตริย์และผู้คนต่างแตกกระจาย ไร้ซึ่งความมั่นคง ผู้คนต่างหนีเข้าป่า บางพวกถูกเทครัวไปเป็นเชลยที่พม่า และบางคนที่ยังพออยู่ได้ หรือพวกขุนนาง หรือเชื้อพระวงศ์ที่ยังอยู่รอดต่างตั้งตนเป็นใหญ่เป็นก๊กเป็นเหล่า จนในที่สุดก๊กของพระเจ้าตากสินก็สามารถปราบปรามก๊กต่าง ๆ ได้อย่างราบคาบ และสถาปนารัฐธนบุรีในเวลาต่อมา แต่ในช่วงปลายรัชสมัยเกิดความวุ่นวายภายใน จนนำไปสู่การสำเร็จโทษพระเจ้าตากสิน แล้วเปิดทางให้กับสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกปราบดาภิเษกสถาปนาราชวงศ์จักรีขึ้นปกครองกรุงรัตนโกสินทร์ พร้อมกับตั้งเจ้าพระยาสุรสิงหนาทผู้เป็นน้องชายเป็นสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท (วังหน้า) แต่แม้จะสถาปนาราชวงศ์ใหม่และราชธานีใหม่ได้แล้ว ความมั่นคงภายในราชอาณาจักรก็ยังไม่แน่นอนอยู่ โดยเฉพาะเรื่องความชอบธรรม สิทธิ และศักดิ์ในฐานะกษัตริย์และราชวงศ์ใหม่ที่ขึ้นมาเป็นกษัตริย์แทนพระเจ้ากรุงธนบุรี ในแง่นี้แล้วการจัดการเรื่องความคิดและอุดมการณ์ในฐานะหลักการในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมจึงเป็นเรื่องสำคัญและเร่งด่วนอย่างมากที่จะนำไปสู่ความสามารถที่จะควบคุมสังคม ณ ช่วงเวลานั้นได้ในที่สุด

ฉะนั้นฐานความคิดเก่าของสังคมจึงสามารถช่วยให้จัดการกับประเด็นด้านความชอบธรรมนี้ได้ กลุ่มชนชั้นนำจึงจำเป็นต้องหาวิธีที่สร้างความชอบธรรมใหม่กับตนเองบนฐานความคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองเดิม รวมไปถึงจะต้องให้คำอธิบายอย่างสมเหตุสมผลแก่การล่มสลายไปของรัฐหรือผู้ปกครองการกระทำที่นำไปสู่ความไม่เหมาะสมในฐานะกษัตริย์ขึ้นนำไปสู่การเปิดทางให้สามารถล้มล้างผู้นำคนก่อนได้อย่างชอบธรรม และสถาปนาสิทธิธรรมทางอำนาจให้กับตนเองในที่สุด (สายชล สัตยานุรักษ์ 2546 : 139-140)

สิ่งแรกที่ชนชั้นนำกลุ่มใหม่ทำก็คือการให้เหตุผลการสิ้นสุดลงของอาณาจักรอยุธยา โดยดูได้จากวรรณกรรม 2 ชิ้น ได้แก่ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา” ชำระในสมัย ร.1 และหนังสือ “สังคีตยวงค์” ทั้งสองชิ้นนี้ต่างอธิบายผ่านศีลธรรมแบบพุทธศาสนา ความเสื่อมโทรมที่เกิดขึ้นจากพฤติกรรมของผู้ปกครองกษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลูหลวงกระทำกรอย่างโหดร้ายมีจิตใจที่เป็นอกุศลไม่มุ่งอยู่ในธรรม ไม่มีความมูมานะ ไม่จรรโลง พุทธศาสนา ประพฤติผิดไม่อยู่ในครรลอง ไม่ปฏิบัติตามหลักธรรมราชาและทศพิธราชธรรม ผู้คนต่างกระทำผิดศีลธรรมจรรยา ผลกรรมเหล่านี้นำมาสู่การล่มสลายของอยุธยาในที่สุด นอกจากนี้ยังได้สร้างคำอธิบายถึงความชอบธรรมในการสำเร็จโทษพระเจ้าตากสิน ผ่าน “พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี” ที่ชำระในสมัย ร.1 โดยพูดถึงความวิปลาซของพระเจ้ากรุงธนบุรีทั้งการกลับผิดเป็นเท็จ ยกตนให้สูงกว่าพระสงฆ์ มิได้ประพฤติตามโบราณราชประเพณี ฉะนั้นแล้วจึงสมควรที่จะต้องถูกปราบและขจัดออกไป หหมดแล้วซึ่งความชอบธรรมในการปกครอง (สายชล สัตยานุรักษ์, 2546 : 141-145)

ดังนั้นในแง่นี้ชนชั้นนำยุคต้นรัตนโกสินทร์จึงถือคติแบบพุทธศาสนาในการสร้างคำอธิบายต่าง ๆ เพื่อสิทธิธรรมทางอำนาจให้แก่ตน (กรรณิการ์ สาตรปรง, 2541 : 6) นอกจากนี้ในเรื่องของความคิดและอุดมการณ์แล้วการย้ายเมืองหลวงเองก็เป็นลักษณะที่บ่งบอกถึงการสิ้นสุดบทบาททางการเมืองของกลุ่มอำนาจเดิม และ

เปิดตัวชนชั้นนำกลุ่มใหม่ หรือการสร้างพระมหาปราสาทราชมณฑลเศียรอย่างพระที่นั่งอัมรินทร์ภิเษกมหาปราสาท ก็เปรียบเสมือนพระที่นั่งสรรเพ็ชฎีปราสาท การสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นพระอารามหลวงในพระบรมมหาราชวัง เหมือนกับวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ในสมัยอยุธยา การขุดคลองมหานาคเพื่อการประชุมเพลงและขับกล่อมกลอนสัทวาในช่วงฤดูฝนเหมือนครั้งสมัยกรุงเก่า การจำลองผังเมืองอยุธยาเดิมมาใช้กับกรุงรัตนโกสินทร์ การก่อสร้างเหล่านี้ต่างเป็นการพยายามจำลองกรุงศรีอยุธยาเพื่อมุ่งที่จะฟื้นฟูสภาพจิตใจของผู้คนที่ครั้งหนึ่งเคยมีความสุขก่อนการเสียกรุง ความอลังการและความเฟื่องฟูที่เคยมีมาในอดีต การประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอย่างเต็มตามโบราณราชประเพณี หลังได้สร้างพระนครเสร็จในปี พ.ศ. 2328 ในแง่เนื้อเป็นการสร้างความชอบธรรมผ่านการสร้างบารมีที่เทียบเท่าพระมหากษัตริย์ในอดีต กล่าวคือเป็นการแทรกตัวเข้าไปบนฐานความคิดเดิมของสังคม และนำไปสู่การสร้างความคิดดีลึกลับของสถาบันกษัตริย์และสร้างความมั่นคงให้ราชวงศ์จักรีในที่สุด (กรรณิการ์ สาตรปรง 2541 : 11-14)

แต่ถึงกระนั้นไม่ใช่แค่เพียงกลุ่มอำนาจเก่าที่ ร.1 ต้องทรงเอาชนะให้ได้ พระองค์เองยังต้องแข่งขันกับสมเด็จพระอนุชาของพระองค์อีกด้วย สมเด็จพระอนุชานั้นทรงมีอำนาจมาก่อน ร.1 ในช่วงหลังการเสียกรุง ท่านได้รับการแต่งตั้งเป็นถึงเจ้าพระยาสุรสีห์พิชิตนิวาส ผู้สำเร็จราชการเมืองพิษณุโลก ถ้าพูดให้ถึงที่สุดแล้วคือตำแหน่งของสมเด็จพระอนุชาในช่วงสมัยกรุงธนบุรีนั้นได้ตำแหน่งทางราชการที่เร็วกว่า ร.1 ในช่วงหลังกรุงแตก แม้แต่เข้าศึกศัตรูอย่างพม่ายังหวั่นเกรงต่อพระเดชานุภาพของพระองค์ที่กล่าวขานเลื่องลือในหมู่ศัตรูในนามของ “พระยาเสือ” (สายชล สัตยานุรักษ์, 2546 : 151)

ส่วนแสนยานุภาพด้านกองทัพระหว่างวังหลวงและวังหน้านั้น จากผลศึกษาสงครามในช่วงต้น ไม่ว่าจะ เป็นสงครามกับพม่าที่เมืองราชบุรีปี พ.ศ. 2328 ศึกครั้งไปตีทวายปี พ.ศ. 2330 และครั้งยกทัพไปตีพม่าในปี พ.ศ. 2337 กองทัพของวังหลวงต่างพ่ายแพ้อย่างย่อยยับดีที่มีกองทัพของสมเด็จพระอนุชาทำให้พอสามารถ กอบกู้ความพ่ายแพ้คืนมาได้บ้าง ขณะที่ทางฝั่งวังหน้าไม่ว่าจะเป็นสงครามเก้าทัพ ในปี พ.ศ. 2328 และการปราบหัวเมืองมลายูในปีเดียวกัน หรือศึกพม่าล้อมเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2330 ก็สามารรถได้ชัยชนะจากศึก สงครามต่าง ๆ มาได้ ผลจากการทำสงครามโดยทรงยกทัพไปหัวเมืองภาคเหนือ ภาคใต้ และภาคตะวันตก บ่อย ๆ ทำให้ทรงมีอิทธิพลทางการเมืองสูงมากในหัวเมืองเหล่านี้ นอกจากนี้สมเด็จพระอนุชายังทรงมีความสัมพันธ์อันดีกับหัวเมืองประเทศราชทั้งล้านช้าง ล้านนา อีกทั้งสมเด็จพระอนุชายังทรงมีกำลังไพร่พลในสังกัดมากมาย และยังทรงสามารถแต่งตั้งขุนนางในสังกัดวังหน้าได้ตามพระราชประสงค์ (สายชล สัตยานุรักษ์, 2546 : 151-154)

ทรัพย์สินทรัพย์สมบัติมากมายที่ได้จากการทำศึกทำสงครามครั้งต่าง ๆ สมเด็จพระอนุชาได้นำไปบูรณะวัดสลักข้างวังหน้าซึ่งให้ชื่อว่าวัดนิพพานาราม นอกจากนี้วัดแห่งนี้ยังเป็นเป็นสถานที่ที่ทำการสังคายนาพระไตรปิฎกในปี พ.ศ. 2331 ร.1 จึงพระราชทานนามให้ใหม่ว่าวัดพระศรีสรรเพชญ์ และในปี พ.ศ. 2346 เมื่อครั้งสมเด็จพระอนุชาเสด็จสวรรคต ร.1 ก็ทรงพระราชทานนามให้ใหม่ว่าวัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรมหาวิหาร (หรือวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหารในปัจจุบัน) นอกจากนี้ตัวชนชั้นนำในสมัย ร.1

เองก็รู้ว่าสมเด็จพระอนุชาทรงมีबारมีพอ ๆ กับ ร.1 ยังรวมไปถึงชนชั้นนำในทางธรรมหรือพระสงฆ์เองด้วย ทั้งจากวรรณกรรมอย่าง *นิพพานวงษ์* พระนิพนธ์ของพระองค์เจ้ากัมพูชา และ *สังคีตยวงค์* ที่นิพนธ์โดย พระพิมลธรรมต่างสรรเสริญสมเด็จพระอนุชาเป็น “พระปัญญาธิโกโพธิสัตว์” และ ร.1 เป็น “พระศรัทธาธิโกโพธิสัตว์” ในแง่แล้วพระปัญญาธิโกโพธิสัตว์มีความเด่นทางด้านปัญญาใช้เวลาบำเพ็ญबारมีเพียงสี่สัปดาห์ ส่วนพระศรัทธาธิโกโพธิสัตว์มีความเด่นด้านศรัทธาใช้เวลาบำเพ็ญबारมีเพียงแปดสัปดาห์ โดยใช้เวลาเยอะกว่าพระปัญญาธิโกโพธิสัตว์แสดงให้เห็นว่าชนชั้นนำต่างยกย่องในตัวสมเด็จพระอนุชามากกว่า ร.1 (กรรณิการ์ สาตรปรง, 2541 : 26-27)

นอกจากนี้ร่องรอยแห่งความบาดหมางระหว่าง ร.1 กับ สมเด็จพระอนุชาก็เริ่มมีเค้าลางให้เห็นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2328 ที่สมรภูมิลำพูน โดยสมเด็จพระอนุชาส่งประหารขุนนางวังหลวง 3 คนที่เป็นขุนนางระดับสูงของ ร.1 ร.1 จึงริบเสียดงศ์ที่ค่าย และหลังจากนั้นเมื่อมีขุนนางวังหลวงกระทำการสงครามพลัดปลั่งไป โดยครั้งหนึ่ง ได้แก่ เจ้าพระยาธรรมาและพระยายมราชกลับปรากฏว่าสมเด็จพระอนุชาทรงไม่เอาผิดอะไร (กรรณิการ์ สาตรปรง, 2541 : 23-25)

และเหตุการณ์ที่สำคัญซึ่งเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2339 อันเป็นความบาดหมางไปถึงจุดสูงสุดถึงขั้นที่ต้องให้พระพี่น้องทั้งสองพระองค์มาเกลี้ยกล่อมให้เลิกแล้วต่อกัน เหตุการณ์ดังกล่าวเริ่มตั้งแต่เดือน 5 มีการเล่นโยนหน้าพระเมรุคราวสมโภชพระบรมอัฐิพระชนก โขนวังหลวงเล่นเป็นฝ่ายพระราม ส่วนโยนหน้าเล่นเป็นฝ่ายลงกา ออกยกรบแต่เกิดการรบกันจริง ๆ เพราะฝ่ายลงกาไม่ยอมแพ้ และต่อมาในเดือน 11 มีการแข่งเรือระหว่างสองวัง โดยวังหน้าใช้ฝีพายจากที่อื่นซ่อนไว้ เมื่อ ร.1 ทรงทราบจึงสั่งให้เลิกการแข่งขัน และในเดือนอ้าย สมเด็จพระอนุชาขอเพิ่มงปี แต่ ร.1 ไม่ยินยอมเพราะเงินพระคลังไม่พอ ทำให้สมเด็จพระอนุชาไม่พอใจ นำปืนใหญ่ขึ้นประจำป้อม ฝ่ายวังหลวงก็ทำเช่นกัน (สุรพงษ์ โสธนะเสถียร, 2526 : 292-293)

พอปีถัดมา (พ.ศ. 2340) ได้มีการแต่งรามเกียรติ์ขึ้น โดย สุรพงษ์ โสธนะเสถียร (2526 : 298-300) ตั้งข้อสังเกตว่า ร.1 อาจต้องการเรียกร่องลักษณะของน้องที่ดี น้องที่มีความจงรักภักดีและเคารพความสามารถในการรบ การอาสาและทำได้สำเร็จ ความรักและความคุ้มครองต่ออาณาจักรและญาติวงศ์ (โดยเฉพาะต่อผู้ที่ที่เป็นพระราชอา) การถ่อมพระองค์ไม่แข่งबारมี สิ่งเหล่านี้อาจเป็นลักษณะที่ ร.1 ต้องการจากสมเด็จพระอนุชาก็เป็นได้ เฉกเช่นเดียวกับตัวละครในรามเกียรติ์อย่างพระลักษมณ์และกุมภกรรณ ฉะนั้นจากความบาดหมางที่เกิดขึ้นในปี 2339 กับการแต่งรามเกียรติ์ในปีถัดมา (2340) ก็น่าสนใจว่า ร.1 ได้ใส่ความต้องการลักษณะและบทบาทของน้องหลังจากความบาดหมางใหญ่ที่เกิดขึ้นไว้ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ที่ทรงมีส่วนในการแต่งขึ้นหรือไม่

อย่างที่ได้ออกไปข้างต้นแล้วว่าบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับ ร.1 ถูกแต่งขึ้นเมื่อวันจันทร์ที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2340 เพื่อเป็นการเก็บรวบรวมนิทานรามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ ให้ไม่หายไป นอกจากนี้แล้วเพื่อเป็นการแสดงว่าพระองค์ทรงมีศักดิ์และสิทธิ์ที่สมบูรณ์ในการปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ แม้จะทรงสืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์อื่น และพยายามเทียบตัวพระองค์เองเสมือนหนึ่งพระนารายณ์อวตารมาปราบยุคเข็ญให้กับ

อาณาจักรอยุธยาตามคติพราหมณ์ซึ่งหน้าที่ของกษัตริย์คือการบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชน และปกป้องรักษาโลกนี้เอาไว้ นอกจากนี้ยังสื่อถึงวงศ์หรือเชื้อสายของพระองค์บริสุทธิ์ไม่มีเชื้อสายไม่ดีปนอยู่ โดยเชื่อมโยงกับเรื่องกำเนิดท้าวอโนมาตันต้นวงศ์พระรามซึ่งสืบเชื้อสายมาจากพระนารายณ์ และเป็นต้นวงศ์ที่จะมาดับยุคเข็ญให้กับโลกในอนาคต แต่ในเรื่องเล่าของฮินดูกลับไม่มีท้าวอโนมาตัน แต่เป็นพระพรหมเกิดมาจากพระนาถิ์ของพระนารายณ์ โดยเรื่องราวดังกล่าวน่าจะเป็นที่รับรู้กันดีในหมู่มชนชั้นนำสมัยนั้น ซึ่งอาจเป็นเหตุผลมาจากในรามเกียรติ์ฉบับอื่น ๆ ของไทยนั้น วงศ์ของทศกัณฐ์มีต้นวงศ์มาจากพระพรหม ฉะนั้นเพื่อจะเน้นความบริสุทธิ์ของราชวงศ์ จึงจำเป็นต้องแต่งเรื่องขึ้นมาใหม่ให้พระพรหมไม่ได้ถือกำเนิดมาจากพระนาถิ์ของพระนารายณ์เพื่อยกย่องวงศ์ของพระนารายณ์ว่าเป็นสายเลือดบริสุทธิ์และอาจเป็นการสื่อนัยถึงราชวงศ์จักรีของพระองค์ว่าเป็นราชวงศ์ที่ขอบธรรมและเกิดมาเพื่อปราบยุคเข็ญและกสิยุคที่ผ่านมา (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2547 : 84-91)

ในแง่นี้จะเห็นว่างานประพันธ์ดังกล่าว ร.1 อาจต้องการสื่อความคิดบางอย่างให้กับสังคม โดยเฉพาะกับกลุ่มชนชั้นนำเดิม พระราชวงศ์ และขุนนาง (สุรพงษ์ โสธนะเสถียร, 2526 : 15) ฉะนั้นแล้ววรรณกรรมจึงไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเพียงสื่อของความบันเทิงเท่านั้น แต่ยังเป็นสื่อทางการเมืองที่อาจนำไปสู่การสร้างอารมณ์ร่วมของผู้อ่านทำให้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม หรืออย่างน้อยที่สุดก็เป็นการกระตุ้นเตือนพวกชนชั้นสูง ขุนนางหรือผู้นำได้ ในแง่นี้วรรณกรรมจึงมีนัยยะทางการเมืองแฝงอยู่และไม่จำเป็นต้องบอกตรง ๆ ให้ทราบโดยทั่วกัน แต่ผู้อ่านที่พิจารณาจะรู้สึกถึงนัยยะต่าง ๆ ที่แฝงอยู่เองเมื่ออ่านจบ โดยตัวข้อความจากวรรณกรรมเองนั้นสามารถเป็นตัวทำนายและอธิบายเหตุการณ์ในโลกแห่งความเป็นจริงทางสังคมได้ และหลีกเลี่ยงไม่ได้เลยว่าวรรณกรรมได้สะท้อนความต้องการและความรู้สึกของผู้ประพันธ์และสภาพสังคมที่กำลังเผชิญอยู่ และบทบาทนี้จะเด่นชัดในสังคมราชาธิปไตย พฤติกรรมของผู้คนถูกชี้นำโดยศาสนาและพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะในช่วงภาวะวิกฤตอย่างในช่วงเวลาดังกล่าวที่กำลังแต่งรามเกียรติ์อยู่ การแสวงหาความเป็นผู้นำจึงเป็นสิ่งจำเป็น และวรรณกรรมที่เขียนขึ้นโดยผู้นำจะมีลักษณะปลุกสำนึกให้เห็นพ้อง และปฏิบัติตนตามหรือสอดคล้องกับมาตรฐานที่วางไวใหม่ (สุรพงษ์ โสธนะเสถียร, 2526 : 21-24)

ฉะนั้นแล้วจะเห็นได้ว่าบริบททางการเมืองและประวัติศาสตร์มีความเชื่อมโยง และเกี่ยวเนื่องกันอยู่กับการแต่งบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ในแง่นี้จึงมีความน่าสนใจอย่างมากในเรื่องความบาดหมางที่เกิดขึ้นระหว่าง ร.1 กับ สมเด็จพระอนุชาที่อาจสะท้อนอยู่ในความต้องการและความปรารถนาของ ร.1 ต่อคุณลักษณะของพระอนุชาที่พระองค์ต้องการหลังจากที่พระองค์ทรงไม่พอพระทัยในตัวของสมเด็จพระอนุชา และในฐานะกษัตริย์ที่เพิ่งสถาปนาตนเองขึ้นมาและตั้งราชวงศ์ใหม่ กับผู้เป็นน้องที่ค่อนข้างมีบารมีและคุณสมบัติที่ใกล้เคียงกัน เพื่อจะรักษาสถานภาพที่พระองค์ทรงได้รับนี้จะต้องทรงทำเช่นไร และวรรณกรรมในฐานะสื่อทางความคิดและสื่อทางการเมืองอย่างวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์นี้ ร.1 ได้ระบุบทบาทของพระอนุชาที่ควรจะเป็นหรือในอุดมคติไว้อย่างไร ในส่วนต่อไปจะลงไปวิเคราะห์ในตัวบทของรามเกียรติ์โดยใช้ทฤษฎีการสถาปนาความชอบธรรมในรูปแบบของการสถาปนาความชอบธรรมผ่านเรื่องเล่า

พระลักษณะ: ภาพแสดงของพระอนุชาภคิณีกับความรักของ ร.1

ในส่วนนี้จะเริ่มนำตัวบทกรมเกียรติมาวิเคราะห์เพื่อหาลักษณะหรือบทบาทของพระลักษณะในฐานะพระอนุชาภคิณีว่าควรจะเป็นเช่นไร โดยใช้กรอบการศึกษาแบบนิทานเชิงให้รางวัลที่เป็นการสร้างความชอบธรรมทางอำนาจผ่านเรื่องเล่าในลักษณะที่ระบุถึงการกระทำที่จะได้รับรางวัลและนำไปสู่ฉากจบที่อยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข สังคมสงบสุข และบ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง โดยเลือกวิเคราะห์ตัวบทสองตอนด้วยกัน โดยดูจากตอนที่นางสีดาถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไป และตอนที่พระรามสั่งพระลักษณะประหารนางสีดา เพราะวาดรูปทศกัณฐ์ไว้ชมเล่น

ในตอนนี้นางสีดาถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไปนั้นเป็นตอนที่ยักษ์มารีศแปลงกลายเป็นกวางทองเพื่อลวงพระรามให้ออกหานางสีดา และในที่สุดพระรามก็จับได้ว่าเป็นมารีศปลอมตัวจึงยิงศรใส่มารีศตาย และร้องเรียกให้พระลักษณะมาช่วย โดยนางสีดาได้ยินเสียงพอดิ และให้พระลักษณะไปช่วยพระราม แต่พระลักษณะไม่ไป เพราะเป็นการละเมิดคำสั่งของพระราม ทำให้นางสีดาตัดพ้อและกล่าวโทษว่าพระลักษณะเป็นคนทรยศไม่จงรักภักดี พระลักษณะจึงต้องยอมไปช่วยพระราม ในตอนนี้เราจะเห็นถึงความเป็นผู้จงรักภักดีและเชื่อฟังต่อพระรามของพระลักษณะ

ตัวน้องจงรักพระพี่เจ้า	ตั้งมารดาเกิดเกล้าเกศี
ซึ่งจะให้โดยเสด็จพระจักรี	ข้านี้ขัดสนจนใจ
เมื่อพระองค์จะไปตามกวาง	ผ่านฟ้าวางพระทัยไม
ให้ข้ารักษาพี่นางไว้	กว่าพระภูวไนยจะกลับมา
แม้ร่างกายหลังมีเหตุ	ทรงเดชจะลงโทษา
ด้วยลวงพระราชบัญชา	ตัวข้าก็จะสิ้นสุดปราณ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, 2557ก : 569)

ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าพระลักษณะเชื่อฟังคำสั่งพระรามมากขนาดไหน แม้นางสีดาจะบอกถึงกลต่าง ๆ เพราะกลัวเกรงว่าหากขัดคำสั่งพระรามแล้วจะต้องโทษถึงตาย ฉะนั้นแสดงให้เห็นว่าคำสั่งพระรามเป็นสิ่งที่พระลักษณะต้องทำตามทุกอย่าง ห้ามไม่ทำตามเด็ดขาด นอกจากนี้ตัวพระลักษณะเองยังเทิดทูนพระรามอย่างมาก จึงไม่เชื่อว่าเสียงที่ดังมานั้นเป็นเสียงของพระราม เพราะพระรามคือพระนารายณ์อวตารมีความเก่งกล้าสามารถ

อันองค์พระนารายณ์อวตาร	หรือจะแพ้พวกพาลยักษ์า
แต่ทูลุณษครตรีเศียรอันศักดิ์ดา	โยธานับสมุทรมิทานฤทธิ
ถึงไพร่เพียงพื้นแผ่นดิน	ก็จะบรรลัยสิ้นด้วยศรสิทธิ์
เสียงนี้เป็นเสียงปัจจามิตร	ผิดเสียงสมเด็จพระจักรี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, 2557ก : 568)

ยิ่งแสดงให้เห็นว่าพระลักษมณ์ให้ความเคารพพระรามมาก และเชื่อว่าพระรามคือพระนารายณ์อวตารมีพลังอำนาจ และเดชะนุกาภาพมากมาย แม้จะมีศัตรูเต็มไปหมดก็จะต้องพ่ายแพ้ต่อพระราม แม้สุดท้ายพระลักษมณ์ต้องทำตามนางสีดาขอ ไม่ใช่เพราะต้องการขัดคำสั่ง แต่เพราะเพื่อไม่ให้นางสีดาว่าตนเป็นคนทรยศไม่รักดีต่อพระราม ดังที่นางสีดาได้ตัดพ้อพระลักษมณ์ว่า

จึงว่าอนิจจาเจ้าลักษมณ์	นี่หรือว่ารักพระเชษฐา
จะให้ตามไปช่วยพระจักรา	มากลับคิดร้ายไม่เอาใจ
แสร้งว่าสุธาอุบายร้อง	จะเลียมลงใจข้าหรือไฉน
จะละให้พระองค์บรรลีย์	คิดไยฉะนี้อนุชา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, 2557ก : 568)

ฉะนั้นในตอนนี้นี้จึงเห็นถึงความจงรักภักดีที่พระลักษมณ์มีต่อพระรามนั้นมีมากมหาศาล ไม่ยอมผิดคำสั่ง และไม่ทำตามคำสั่งไม่ใช่ไม่รักดี แต่เพื่อเป็นการพิสูจน์ความรักดีต่อนางสีดา

ส่วนในตอนที่พระรามสั่งให้พระลักษมณ์ประหารนางสีดาเพราะว่าวาดรูปทศกัณฐ์ไว้ชมเล่น พระลักษมณ์ตกใจแต่ก็ไม่ปฏิเสธคำสั่งของพระราม แต่สุดท้ายพระลักษมณ์ต้องพินางสีดา เพราะนางสีดาเกรงว่าพระลักษมณ์จะผิดคำสั่งพระรามจึงลวงบอกไปว่าพระลักษมณ์รักนาง สุดท้ายพระลักษมณ์จึงต้องฆ่านางในที่สุด แล้วพระลักษมณ์ก็สลบไป เมื่อพระลักษมณ์ฟื้นคืนสติก็ดีใจมาก เลยปล่อยให้นางสีดาเดินป่า แล้วนำหัวใจเนื้อทรายไปถวายพระรามแทน ตามที่พระอินทร์ได้เนรมิตเนื้อทรายนอนตายอยู่ริมทาง

เมื่อนั้น	พระลักษมณ์สุริยวงศ์รังสรรค์
ได้ฟังพระองค์ทรงสุบรรณ	ให้ล้างชีวันนางสีดา
ตกใจตั้งพญามัจจุราช	มาพันฟาดเคียวเกล้าเกศา
ครั้งจะขอโทษทัณฑ์กัลยา	เห็นว่าทรงพระโกรธนัก
จำเป็นจํารับพระโองการ	ของพระอวตารทรงจักร
จึงพาพินางนงลักษณ์	ไปให้พันพักตร์ภูมี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, 2557ข : 327-328)

แสดงให้เห็นว่าพระลักษมณ์รักดีต่อพระรามมากขนาดไหน แม้จะทรงสั่งให้พระลักษมณ์ประหารนางสีดา โดยพระลักษมณ์เองก็นับถือนางสีดาเหมือนแม่เช่นกัน

น้อมเศียรสนองพระเสาวนีย์	น้องจะฆ่าพระพินางนั้นฉันใด
ประการหนึ่งพระองค์ก็ทรงครรรภ์	แก่เดือนคืนวันเติบโตใหญ่
เอ็นดูนัดตายาใจ	หญิงชายไม่แจ้งประจักษ์ตา
สงสารจะมาพลอยตาม	น้องนี้เสียตายเป็นหนักหนา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, 2557ข : 330)

นอกจากนี้ความประจักษ์แจ้งในความจงรักภักดีของพระลักษณะต่อพระรามนั้นนางสีดาเป็นคนยืนยันได้ดี และไม่ยากให้พระลักษณะขัดคำสั่งของพระรามจึงวางอุบายให้พระลักษณะได้ทำตามคำสั่ง ดังบทต่อไปนี้

นิจจาเอ๋ยสงสารเจ้าลักษณะ	ชื่อตรงจงรักสุจริต
ไหนจะฆ่ากุสลินชีวิต	เพราะว่ามีจิตเมตตา
จำจะเสกสร้างอุบาย	ด้วยถ้อยคำหยาบคายมารยา
ตัดพ้อว่ากล่าวเป็นมารยา	ให้โกรธาขัดแค้นละอายใจ
จึงจะสิ้นเมตตาการุญ	หวนหวนฆ่าฟันกุเสียได้

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, 2557ข : 330)

ฉะนั้นความจงรักภักดีจึงกลายเป็นสิ่งสำคัญที่ติดตัวพระลักษณะมา พระลักษณะพร้อมจะทำทุกอย่างตามที่พระรามสั่ง แม้จะต้องฆ่านางสีดาก็ตาม และผลของความภักดีดังกล่าวจะเห็นชัดเจนในบทก่อนสุดท้ายของบทละครรามเกียรติ์ดังนี้

อันศรีอยุธยานครเศ	ไภยเกษมิลิลาราชฐาน
แสนสนุกไม่มีที่เปรียบปาน	สำราญทั่วหน้าประชาชี
เพราะพระทรงครุฑพวงศ์	อวดารกับังค์พระลักษมี
ทั้งพระพรตพระลักษณะธิบตี	พระสัตรุดผู้มีศักดิ์ดา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, 2557ข : 623)

นอกจากนี้แล้ว ความจงรักภักดีของพระอนุชาไม่ใช่เพียงพระลักษณะอย่างเดียวยังมีพระพรตและพระสัตรุดด้วย ทำให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ประชาชนอิมหันต์มีความสุขถ้วนหน้า เพราะนางสีดา และน้องทั้งสามมีความภักดีต่อพระราม พระรามจึงสำคัญที่สุด และดังนั้นน้องสามคนต้องเคารพพระรามในฐานะกษัตริย์ และในฐานะพระนารายณ์อวตารผู้มาปราบยุคเข็ญให้ปวงประชา

บทสรุป: ความจงรักภักดีของพระอนุชากับความร่มเย็นของบ้านเมือง

โดยสรุปจากคำถามของงานชิ้นนี้ที่ว่า *อะไรคือนัยยะทางการเมืองของบทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในประเด็นเรื่องของบทบาทพระอนุชาของพระมหากษัตริย์* โดยใช้ทฤษฎีการสถาปนาความชอบธรรมโดยผ่านคำอธิบายที่เรียกว่าการสถาปนาความชอบธรรมผ่านเรื่องเล่า ในแบบของการสร้างเรื่องแบบนิทานเชิงให้รางวัล และเลือกวิเคราะห์ตัวบทรามเกียรติ์สองตอนด้วยกัน โดยดูจากตอนที่นางสีดาถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไปและตอนที่พระรามสั่งพระลักษณะประหารนางสีดา เพราะวาดรูปทศกัณฐ์ไว้ชมเล่น โดยคำตอบที่ได้จากการวิเคราะห์คือความจงรักภักดีต่อพระเชษฐาเป็นบทบาทที่สำคัญของ

พระอนุชาพระมหากษัตริย์ นัยยะทางการเมืองที่แฝงอยู่นี้โดยเชื่อมโยงกับบริบททางการเมือง ณ ช่วงเวลาดังกล่าวกับลักษณะของพระลักษณะแสดงให้เห็นว่า ร.1 ต้องการให้พระอนุชาอย่างพระลักษณะที่มีความจงรักภักดีโดยไม่ปรีปากใด ๆ เพราะผลของความจงรักภักดีต่อกษัตริย์ผู้เป็นพระนารายณ์อวตารคือบ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองผู้ความสุขสงบ

กล่าวคือบทบาทและลักษณะที่ ร.1 ทรงอยากให้เห็นจากสมเด็จพระอนุชาของพระองค์ที่ต่างแข่งบารมีกันและไม่เคารพในฐานะผู้มีความสามารถเช่นพระลักษณะที่ให้การเทิดทูนในความสามารถที่ยิ่งใหญ่ของพระองค์ ในแง่นี้ นัยยะดังกล่าวก็เป็นไปได้จากเรื่องบาดหมางที่เกิดขึ้นระหว่าง ร.1 กับสมเด็จพระอนุชาในช่วง 1 ปีก่อนที่จะมีการแต่งรามเกียรติ์ขึ้นมา ความบาดหมางดังกล่าวรุนแรงมากจากประเด็นเรื่องเงินที่วังหน้าทรงขอเพิ่มจาก ร.1 แต่ ร.1 ทรงไม่ให้ จนนำไปสู่ความไม่พอใจของสมเด็จพระอนุชาที่ในที่สุดนำไปสู่การขึ้นป้อมและวังหลวงเองก็พร้อมที่ยิงเช่นกัน จนในที่สุดพระพี่น้องทั้งสองพระองค์ต้องลงมาเกลี้ยกล่อมให้คืนดีกัน ในที่สุด บทละครเรื่องรามเกียรติ์จึงไม่ใช่เพียงแต่งขึ้นเพื่อความบันเทิงเท่านั้นลึก ๆ แล้วหรือนัยยะที่แฝงอยู่มีความต้องการบางอย่างในฐานะกษัตริย์พระองค์ใหม่และพระองค์แรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์เพื่อการสถาปนาอำนาจอันชอบธรรมและความมั่นคงให้กับพระองค์และพระราชวงศ์ของพระองค์สืบไป

เอกสารอ้างอิง/References

- กรรณิการ์ สาทรรุ่ง. (2541). *ราชาธิราช สามก๊ก และไซฮั่น: โลกทัศน์ชนชั้นนำไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2555). *ปากไก่และใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์*. พิมพ์ครั้งที่ 4 นนทบุรี: ฟาเดียวกัน.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2547). *มณีปิ่นนิพนธ์: รวมบทความด้านภาษา วรรณคดี และวัฒนธรรมไทย*. มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ส. พลายน้อย. (2545). *วังหน้าพระยาเสือ: พระบวรราชประวัติสมเด็จพระบวรราชเจ้า มหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ 1*. พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ: มติชน.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2546). *พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุรพงษ์ โสธนะเสถียร. (2526) *รามเกียรติ์: การแปลความหมายทางการเมือง*. (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต, คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).
- สมบัติ จันทรวงศ์. (2550). *พูดไปสองไพเบี้ย: ทำความเข้าใจกับสิ่งที่นักการเมืองไทย (ไม่) พูด*. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

สมพร สิงห์โต. (2520). *ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมீกี และรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่*

1. กรุงเทพฯ: หน่วยศึกษานิเทศก์กรมการฝึกหัดครู.

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช. (2557ก). *บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: ร้าน นครสาส์น, 2557ก.

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช. (2557ข). *บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 4*. กรุงเทพฯ : ร้าน นครสาส์น.

Leeuwen, Theo Van. (2007). Legitimation in discourse and communication. *Discourse & Communication*, 1(1), 91–112.